

Çox yaşa, dövlətli Səttarxan, əfəndim, çox yaşa!

Təbrizdəki inqilabi hərəkət və onun lideri

Səttarxan Mirzə Ələkbər Sabirin diqqət mərkəzində idi

Ədəbiyyatımızda Səttarxanın azadlıq fədaisi və milli qəhrəman kimi ilk dolğun obrazını yaradan şəxs dahi şairimiz Mirzə Ələkbər Sabirdir. Bunun da çox mühüm səbəbləri vardır. Belə ki, Sabir dünya çaplı bir sənətkar idi. Bu, yalnız şairin yaratmağa nail olduğu yeni poeziya məktəbinin fikri-bədii məzmunu ilə şərtlənmir, həm də onun mövzular aləminin əlvanlığında, ifşa obyektlərinin əhatəliliyində və əsərlərinin yayıldığı coğrafiyanın vüsətində özünü göstərirdi.

Yeni Sabir təkcə bütün milli, mənəvi köklərlə möhkəm bağlı olduğu Azərbaycan və azərbaycanlılar, yaxud deyək ki, vətəndaşı olduğu Rusiya imperiyası və bu xalqlar həbsxanasında məskun olan millətlər haqqında yazmaq kifayətlənmir, digər ölkələrin, daha çox da İran və Türkiyənin problemlərindən bəhs edən qiymətli əsərlər yaradıb nəşr etdirirdi. İran və Türkiyə bizim ənənəvi tarixi qonşularımızdır və orada, xüsusən İran ərəzində öz tarixi torpaqlarında yaşayan milli çoxluq da azərbaycanlılardan ibarətdir. Dinimiz, dilimiz, ədəbiyyatımız, tarixi, ictimai, siyasi, mədəni hadisələr də sözügedən ölkələrlə Azərbaycanın əlaqələrini şərtləndirən ciddi amillər idi. Buna görə də Sabir İran və Türkiyədə baş verən irimiqyaslı ictimai hadisələrə laqeyd qala bilmir, öz satıraları ilə onlara fəal, operativ münasibətini bildirirdi.

Bu baxımdan on milyonlarla soydaşımızın yaşadığı İrandakı məşrutə qayğıları, özəlliklə Təbrizdəki inqilabi hərəkət həmişə Sabirin diqqət mərkəzində olmuşdur. Şair başda Məhəmmədəli şah olmaqla İran irticasının antixalq xarakterini dönə-dönə, dəfələrlə ardıcıl olaraq qamçılaraq, xalq azadlıq hərəkatının rəhbəri, məşrutə inqilabının lideri, milli qəhrəman Səttarxanın tarixi qələbələrini böyük rəğbət və dərin səmimiyyət duyğuları ilə tərənnüm etmişdir.

Sabirin böyüklüyü bir də onda idi ki, bu qəbildən olan əsərlərində yalnız özünün yox, uca məqamli, səlahiyyətli təmsilçisi olduğu bütün Azərbaycan xalqının duyğu və düşüncələrinin, fikir və qənaətlərinin tərcüməni kimi çıxış etmişdir.

Yalnız azadlıq olan yerdə həqiqi insanlıqdan söhbət gedə bilər, ancaq azadlıq olan yerdə insan öz yüksək və şərəfli adına layiq həyat qura bilər, insan şəxsiyyəti qol-qanad açıb, hərtərəfli inkişaf edir. Bu, Sabirin böyük ictimai ideali idi.

Humanizm, azadlıq, xoşbəxtlik haqqında belə ümumiləşdirici lirika ilə bərabər, Sabirdə zamanın azadlıqsevən, xoşbəxtlik uğrunda əldə silah vuruşan konkret qəhrəmanlarının təsviri və tərənnümü də vardır.

Bu cür əsərlərdən biri Sabir lirikasının gözəl nümunələrindən olub, "Molla Nəsrəddin" jurnalında "Məczub" imzası ilə çap olunan "Səttarxana" şeiridir. Onu da qeyd edim ki, 1908-ci ildə qələmə alınan bu şeir çap olunarkən çar senzurası "Səttarxana" adıyla nəşrə icazə verməmiş, jurnalda və "Hophopname"-nin ilk nəşrlərində "...Xana" adı ilə çap olunmuşdur. "Hophopname"-nin 1922-ci il çapına qədər adın yerinə nöqtələr qoyulmuşdur. Bu, əlbəttə, Səttarxan hərəkatının istər Cənubi Azərbaycan, istərsə də Şimali Azərbaycanda geniş yayılmasının qarşısını almağa yönələn cəhdlər olmuşdur...

Sərdari-milli səviyyəsinə yüksələn Səttarxan kimdir? Müasir oxucuları – gəncləri nəzərə alaraq bu mətləbin üzərində dayanmağı lazım bilir. Çünki məlumatsızlıq nəticəsində müasir gəncliyin əksəriyyəti, demək olar ki, bu azadlıq sərkərdəsini lazımcına tanıyırlar...

O, Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalından çıxan, gəncliyində bir müddət əsgər olub, sonralar yoxsul kəndlilərin partizan dəstələrinə başçılıq edən məşhur qəhrəmandır. Səttarxan inqilabın ilk günlərindən Təbriz encümeninin üzvü olmuş, hərəkatda çoxğun bir ruhla iştirak etmişdir. Artıq 1906-1907-ci illərdə o, Təbriz inqilabçılarının rəhbəri idi.

Inqilabçılar 1908-ci ildə şah qoşunlarını darmadağın edib Təbrizdən qovduqdan və xeyli hərbi qənimət ələ keçirdikdən sonra

Səttarxanın nüfuzu daha da artmışdır. Onun igidliyi haqqında el mahnıları, yazıçıların və xalq şairlərinin əsərləri yarandı. Sabirin şeiri də məhz bu zaman qələmə alınmışdır.

Sabir şeiri öz halı, hiss və həyəcanları haqqında coşğun sözlərlə başlayır. O, oxucusundan xahiş edir ki, mənim bu həyəcanlarım, mənim coşğunluğum sənə təəccüblü gəlməsin; mən "divanə" bilmə! Mən, təbi dəniz kimi dalğalanan bir şairəm. Sevincimin, həyəcanlarımın səbəbi isə azadlıq olan sonuz məhəbbətimin coşması, zülm və istibdad qarşı çıxmış qəhrəmanların mərdliyinə şahid olduğumdur.

Şeirdə Tehrandə Məclisin qovulmasından sonra Cənubi Azərbaycanda, yeni inqilab mərkəzi Təbrizdə əmələ gəlmiş ruh yüksəkliyi tərənnüm edilir. Bütün bəndlərin sonunda "Aferinim himməti-valayi-Səttarxanədir" sözləri bir nəqarat halında təkrar edilərək şeirin məram və mahiyyətini xüsusən vətənzərə çatdırır. Sabir yazır ki, Səttarxan "vətən namusu"

ziyadə xidmətlər göstərdiyi barədə A.Səhətin yana-yana yazdığı məşhur fikirləri bu gün həyəcənsiz oxumaq olmur. Məşhur İran alimi Yəhya Ariyənpur hələ keçən əsrin 60-cı illərində təsdiq edirdi ki, Sabirin "Azərbaycan və fars dillərində nəşr olunmuş «Hophopname»-si orada yaşayan azərbaycanlıların və digər xalqlara mənsub oxucuların evlərində Hafiz Şirazinin divanı qədər sevilir, əzizlənir və nadir, müqəddəs bir kitab kimi qorunur".

Şair Səttarxana həsr etdiyi şeirin birinci bəndində "bu mövzuda yazdığı digər şeirlərindən fərqli olaraq" (İ.Həbibbəyli) oxucusunu özünün cəzbedici halını görüb ona divanə kimi baxmağa və Səttarxan haqda yazdıqlarının bir əfsanə olmadığını diqqətə çatdırır.

*Hali-məczubim görüb, qare demə divanədir,
Nareyi-şürdəmi zənn etmə bir əfsanədir,
Şairəm, təbib dəniz, şəri-tərim dürdanədir,
Behcətim, eyşim, sürürim, vəcdim, əhraranədir,*

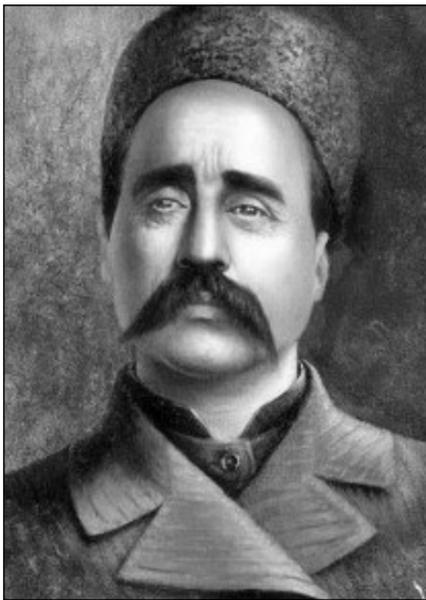

yolunda göstərdiyi rəşadətə təkcə İran şahını və əyanlarını yox, bütün dünyanı "mat edən" bir qəhrəmandır.

Sabirin təsvirində Səttarxan inqilabçı qəhrəman təmsali, dərin məhəbbətlə təqdim edilən müsəbət surətdir. Şair bu surəti lirika dili ilə, sevinc və hərarətlə təsvir edir, onu öz sevdidi qədər oxucuya da sevdirməyə çalışır.

"Səttarxana" şeiri mətbuatda çıxandan sonra oxucular tərəfindən dərin məhəbbətlə qarşılanıb geniş yayılmış, əldən-ələ, dildən-dilə keçmişdir. Cənubi Azərbaycanda mücahidlər bu şeiri nəğmə kimi döyüş səngərlərində xorla oxuyurmuşlar. Sonralar şeir kütləvi xalq mahnısına çevrilmiş və uzun müddət Təbriz, Xoşnab, Zəncan, Qaracadağ mahallarında sevilə-sevilə oxunmuşdur. Burada o dövrün məşhur ziyalısı Rzaqulu Nəcəfovun "Səttarxana" şeiri ilə bağlı xatirəsindəki bir məqamı yada salmaq yerinə düşər. Müəllif yazır: "O vaxt mücahidlər şənliklər keçirərkən Fövqi "Sərdari-millət" ləqəbini almış Səttarxanı telefona çağırıb şeirləri (şübhəsiz "Səttarxana" şeirini birinci olaraq -T.N) dinləməyi ondan rica etmişlər".

Bələliklə, Cənubi Azərbaycanda gedən milli azadlıq uğrunda mübarizə hərəkatı həmişə Sabirin diqqət mərkəzində olmuş, o, öz əsərləri ilə cənublu qardaşlarımızı haqq işi uğrunda mübarizəyə ruhlandırmışdır. Fikirləşirəm ki, əgər Azərbaycan ədəbiyyatında Cənub mövzusunda həsr olunmuş çoxcildlik bir sanballı ədəbi antologiya nəşr edilsə, Sabirin «Səttarxana» şeirini ona epiqraf verib qızıl hərflərlə yazmaq çox ədalətli bir iş olardı. Həç də təsadüfi sayılmamalıdır ki, Sabirin irsi Cənubi Azərbaycanda çox geniş yayılmışdır və yüksək qiymətləndirilir. Onun əsərlərinin İranda məşrutə hərəkatına bir ordudan

*İncizabım cürəti-mərdaneyi-mərdanədir,
Aferinim himməti-valayi-Səttarxanədir.*

İkinci bənddə şair şah rejimi tərəfindən Tehran məclisinin vəhşicəsinə dağıdılmasını, Azərbaycan türklərinin Səttarxanla əhdi-peyman etməsini, zülm və istibdad qarşı nifrətin son həddə çatmasını, qəhrəmanların millət yolunda can qurban etdiyini və bu qurbanın "böyük kəsim" adlanan İsmayıl qurbanı kimi ilahi niyyətlə olduğunu bildirir və yenə də himməti uca Səttarxana şükranlarını çatdırır:

*Ta ki millət məcməin Tehrandə viran etdilər,
Türklər Səttar xan ilə əhdü peyman etdilər,
Zülmü istibdadə qarşı nifrət elan etdilər,
Millətə, milliyətə can nəqdi-qurban etdilər,
"Ayyəi-zibhi əzim" İllaqi ol qurbanədir,
Aferinim himməti-valayi-Səttarxanədir.*

Üçüncü bənddə şair haqqın Azərbaycan türklərinə mədədar olduğunu, onların Qacarlar sülaləsinin Zohhəki (çiyinlərində ilan bəsləyən və hər gün iki cavanın beynini bu ilanlara yem edən qəddar İran şahı) olan Məhəmmədəli şahı etirazını təqdir edir və azadlıq yolunda qanları Tehran və Təbriz torpağına tökülən şəhidlərin ruhuna salamlar söyləyir, himməti uca olan Səttarxanla bərabər, onların yerinin cənnət olduğunu diqqətə çatdırır:

*Həq mədədar oldu Azərbaycan ətrakına,
Ali-Qacarin protest etdilər Zöhhakına,
Ol şəhidanın selam olsun revani-pakına
Kim tökülmüş qanları Təbrizü Tehran xakına
Onların cənnət deyildir mənzil, aye, nədir?
Aferinim himməti-valayi-Səttarxanədir.*

Dördüncü bənddə şair artıq Səttarxanın öz məqsədinə çatdığına işarələr verir, öz qəhrəmanlığı ilə nəinki İranı, hətta bütün dünyanı mat etdiyini bildirir, irzi-islamı, vətən namusunu, millətin heysiyyətini yüz qat göylərə qaldırmasını diqqətə çatdırır və dünyanın gözünün himməti uca olan Səttarxana dikildiyini bəyan edir.

Beşinci bənddə şair Səttarxan başda olmaqla türklərin İranı oyatdığını, rəşadət və hünər göstərdiyini, Eynüddövlə adlı reaktiv baş naziri dünyada rəşvay etdiyini bildirir və himməti uca olan Səttarxanın millət, vətən və demokratiya yolunda odda yanmaqdan belə çəkinmədiyini diqqətə çatdırır.

Sonuncu, altıncı bənddə şair öz qəhrəmanı ilə əhdü-peymanə sadiq olduqlarına görə Təbriz əhlini təbrik edir, Səttarxana çox yaşamaq arzusunı bildirir və onun bu xidmətlərinin bütün islama, bütün insanlığa aid olmasına görə peyğəmbər əfəndimizin ona cənnəti-ələida dua edəcəyi qənaətinə gəlir və himməti uca olan Səttarxana bir daha afərin və şükranlığını çatdırır:

*Aferin təbriziyən, etdiz əcab əhdə vəfa!
Dustü-düşməni əl çalıb eylər sizə səd mərhəbə!
Çox yaşa, dövlətli Səttarxan, əfəndim, çox yaşa!
Cənnəti-ələda Peyğəmbər sizə eylər dua,
Çün bu xidmətlər bütün islamədir, insanədir,
Aferinim himməti-valayi-Səttarxanədir.*

Sabir sənətkarlığının görkəmli tədqiqatçısı professor C.Xəndan "Səttarxana" şeirindən danışarkən bu məqamda yazır: "...Təbi dəniz olan şair şeiri-təni ilə dürdanelər saçmış sevinci, nəşəsi və şadlığa azadlıq uğrunda gedən mübarizənin səbəb olduğunu itixar hissi ilə deməklə real mübarizəni-inqilabi tərənnüm etmişdir. Məhz buna görə də real həyatın romantikası kimi qiymətləndirilə bilər". Əlbəttə, alimin bu fikri ilə tam razılaşmaq lazım gəlsə də, burada görkəmli alim o dövrün estetik tələblərinə uyğun tərzdə Sabirin bu şeirində "inqilabi romantizm" ünsürləri axtarmaq məcburiyyətində olmuşdur. Əlbəttə, Sabirin "Səttarxan" şeirində inqilabi hərəkat, sevinc, nəşə notları vardır. Sabir xalq şairi kimi Azərbaycan xalqının milli azadlıq uğrunda mübarizəsindən sevinirdi, fəxarət edirdi. Amma bu, sosializmin "inqilabi romantikası" deyildi, realist şeirin imkanları daxilində şairin sevincinin real, gerçək ifadəsi idi.

Çox maraqlıdır ki, C.Xəndan Sabirin romantikası haqqında mövzuya yekun vurarkən özü də qeyd edir ki, "bu söz" lüğəti mənasında deyil, yeni keyfiyyəti əks etdirən, yeni realizm və romantikanın vəhdətini təmsil edən bir cərəyan kimi işləyir, onun əvvəlki mənasından yalnız hiss-həyəcan və bəzi hallarda xəyalın üstünlüyünü göstərən cəhəti saxlayır, bir cərəyan kimi götürür. Əslinə baxılsa, burada romantika insan qəlbinin daxili aləmini daha təsirli yollarla açmaq, real həyatı daha həssas duyub əks etdirmək deməkdir.

Son olaraq onu da deyək ki, Sabirin "Səttarxana" şeiri Azərbaycan ədəbiyyatında səciyyəvi olan aktual mövzuya çevrilmiş, görkəmli şair və yazıçılarımız bu mövzuda dəyərli sənət əsərləri yazıb yaratmışlar. Məhəmmədhusəyn Şəhriyar, M.S.Orudubadi, Pənəhi Makulu, Şəfaət Mehdiyev, Söhrab Tahir və b. Səttarxanla bağlı maraqlı şeir və poemalar, romanlar, mənzum dram əsərləri ərşəyə gətirmişlər.

Tərhan Novruzov
Filologiya elmləri doktoru, professor

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.